

Υποκλίνονταν στο πέρασμά της οι Βενετσιάνοι. Κι όταν εκείνη προσπερνούσε, την έδειχναν με θαυμασμό και ψιθύριζαν: «Η αρραβωνιαστικιά του αυτοκράτορα». Ήταν η Άννα Νοταρά, η τελευταία Μεγάλη Δούκισσα της πια κατακτημένης Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Κάποιοι άλλοι την ήθελαν «χήρα του αυτοκράτορα». Πιθανός ο πρώτος τίτλος, απίθανος ο δεύτερος. Ο θρύλος βεβαιώνει ότι ανάμεσα στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Παλαιολόγο και την Άννα, κόρη του Μεγάλου Δούκα Λουκά Νοταρά, αναπτύχθηκε παράφορος έρωτας. Ανεκπλήρωτος κατά τον Ιταλό χρονικογράφο Marin Sanudo, που ήθελε την Άννα να πεθαίνει (το 1507) «υπερραιωνόβια και παρθένα».

Μετουσιώνοντας τον θρύλο σε σκηνική δράση, στη (βασισμένη στο ομώνυμο έργο του Νίκου Καζαντζάκη) όπερά του, «Κωνσταντίνος Παλαιολόγος» (1961), ο Μανόλης Καλομοίρης θέλει τον αυτοκράτορα και την Άννα να συναντιόνται στις επάλξεις της Πόλης, τις κρίσιμες στιγμές λίγο πριν από την άλωση:

«Από παιδούλα μ' έμαθαν να σ' αγαπάω και να προσμένω πως θα ταίριαζα μαζί σου τη ζωή μου», του λέει κι εκείνος της απαντά: «Ω κόρη εσύ πανέμορφη που κάποτε ζούσα με την ελπίδα ταίρι μου πιστό 'κει στο Μιστρά μαζί σου τη ζωή μου να τελειώσω. Άλλα μας έταξε η μοίρα».

Εκείνος σκοτώθηκε πολεμώντας σαν απλός στρατιώτης. Εκείνη επέζησε και βρέθηκε στην Ιταλία. Όμως, τα επίσημα έγγραφα τηρούν σιγή για το ειδύλλιο. Η οθωμανική απειλή εξανάγκαζε τους διπλωμάτες της αυτοκρατορίας ν' αναζητούν σ' Ανατολή και Δύση νύφη για τον αυτοκράτορα, προκειμένου η Κωνσταντινούπολη ν' αποκτήσει υπολογίσιμους συμμάχους. Δημοσιοποίηση της ερωτικής σχέσης του Κωνσταντίνου, εκτός του ότι θα ήταν ανάρμοστη, ίσως να αποδεικνυόταν και επικίνδυνη. Γι' αυτό και η ζωή της Άννας καλύπτεται από πυκνό μυστήριο ως και αμέσως μετά την πτώση της βασιλεύουσας. Αγνοούμε ακόμα και το πότε γεννήθηκε.

Βασισμένη σε ισχυρές πηγές, η διευθύντρια του Ελληνικού Ινστιτούτου της Βενετίας, Χρύσα Μαλτέζου, τοποθετεί τη γέννηση της Άννας στην εποχή λίγο πριν από τον θάνατο του μεγάλου δάσκαλου της διασποράς, Μανουήλ Χρυσολωρά (πέθανε τον Απρίλιο του 1415). Κι αυτό σημαίνει ότι, τη χρονιά της άλωσης, η Άννα ήταν περίπου σαραντάρα (γύρω στα δέκα χρόνια μικρότερη από τον αυτοκράτορα που γεννήθηκε το 1404). Εικοσάχρονη την υπολογίζει να ήταν την ίδια χρονιά, ο συγγραφέας και ερευνητής Γιώργος Χατζηδάκης, έχοντας υπόψη του άλλες, επίσης ισχυρές, πηγές.

Υπέρ της τελευταίας άποψης είναι το εξακριβωμένο γεγονός ότι ο μικρότερος αδελφός της, Ισαάκιος, ήταν 14 χρόνων το 1453. Αν δηλαδή η Άννα είχε γεννηθεί πριν από το 1415, τα δυο αδέλφια θα είχαν πάνω από 25 χρόνια διαφορά μεταξύ τους, κάτι που πολύ σπάνια μπορεί να συμβεί. Υπέρ της πρώτης άποψης συνηγορεί το ότι ο θαυμασμός των Βενετσιάνων για την Άννα ούτε με τα νιάτα της είχε να κάνει ούτε με την ομορφιά της: Της αναγνώριζαν ακάματη δραστηριότητα και ακατάβλητη θέληση για την επίτευξη των στόχων της, προσόντα που δύσκολα ανιχνεύονται σε 20χρονη νεαρή γυναίκα της εποχής εκείνης. Όμως, η κύρια δραστηριότητά της στην Ιταλία ανιχνεύεται από το 1472 κι έπειτα, όταν κατά τη δεύτερη εκδοχή ήταν γύρω στα 35 με 40 της, ηλικία ιδανική για δράση. Για το ότι στα 1453 ήταν πολύ νέα, συνηγορεί και η αγωνιώδης προσπάθεια του Κωνσταντίνου, από πριν ακόμα γίνει αυτοκράτορας, να αποκτήσει παιδί.

Ο πρώτος γνωστός σ' εμάς μεγάλος έρωτας της ζωής του Κωνσταντίνου ήταν η Μαγδαληνή, γόνος της φλωρεντινής οικογένειας των Τόκο που κυριαρχούσε στην Ήπειρο και, με τις ευλογίες της Βενετίας, στα νησιά του Ιονίου. Ήταν ένα διπλωματικό συνοικέσιο που ευοδώθηκε το καλοκαίρι του 1427 (ή 1428) με την τελετή να γίνεται σε στρατόπεδο έξω από την Πάτρα, όταν οι Παλαιολόγοι την πολιορκούσαν (την κατέλαβαν το 1429). Εξελίχθηκε σε συζυγικό έρωτα παρ' όλο που μάλλον δεν είχαν συναντηθεί ποτέ, πριν από τον γάμο. Η καθολική Μαγδαληνή βαπτίστηκε ορθόδοξη Θεοδώρα. Η συμβίωση κράτησε λιγότερο από δυο χρόνια, καθώς η Θεοδώρα πέθανε στα 1428 (ή 1429), πάνω στην εγκυμοσύνη της.

Η πρώτη φορά που ο Κωνσταντίνος είχε την ευκαιρία να γνωρίσει την Άννα Νοταρά, ήταν στο 10μηνο διάστημα από τον Σεπτέμβριο του 1435 ως τον Ιούνιο του 1436, όταν πρωτοεπισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη. Πήγε εκεί για να συναντήσει τον αδελφό του, αυτοκράτορα Ιωάννη Η', και να εξετάσει μαζί του τρόπους για την επίλυση των προβλημάτων που δημιουργούσε η συμβίωση με τα άλλα του αδέλφια στην Πελοπόννησο.

Εξ απορρήτων του αυτοκράτορα ήταν τότε ο, πατέρας της Άννας, Λουκάς Νοταράς, που είχε παντρευτεί την αδελφή του αυτοκράτορα (εξ ου και η Άννα, όταν βρισκόταν στην Ιταλία, υπέγραφε ως «Άννα Παλαιολογίνα Νοταρά»). Γιος του (επί αυτοκράτορα Μανουήλ Β') «μεγάλου διερμηνευτή» Ιωάννη Νοταρά, ο Λουκάς είχε φθάσει στο βαθμό του «μεσάζου» (διοικητή), που ήταν ανώτατο αξίωμα στην αυτοκρατορική αυλή. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης του είχε τόσο μεγάλη εμπιστοσύνη, ώστε, αμέσως μετά τη στέψη του (1425), είχε αναθέσει σ' αυτόν και στον (επίσης εξ απορρήτων των Παλαιολόγων) Γεώργιο Φραντζή να διαπραγματευτούν με τον σουλτάνο Μουράτ Β' τη σύναψη ειρήνης. Όλα αυτά σημαίνουν ότι αποκλείεται ο Κωνσταντίνος να μην είχε συναντηθεί με τον Λουκά Νοταρά, του οποίου η γυναίκα προερχόταν από την οικογένεια των Παλαιολόγων, και να μη συναναστρεφόταν

μαζί του. Το ερώτημα είναι, αν συναντήθηκε και με την Άννα.

Σύμφωνα με την δεύτερη περί την χρονιά της γέννησής της εκδοχή, το 1435 - 36 η Άννα πρέπει να ήταν μωρό ή το πολύ μέχρι τριών ετών. Σύμφωνα με την πρώτη εκδοχή, πρέπει να ήταν λίγο μεγαλύτερη από είκοσι χρόνων. Με 30χρονο τον Κωνσταντίνο. Οι ηλικίες τους ταιριάζουν για να αναπτυχθεί το ειδύλλιο. Τα γεγονότα όμως δεν συνηγορούν γι' αυτό. Ούτε για το διάστημα που ο Κωνσταντίνος ξαναβρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη για να εκτελέσει χρέη αντιβασιλιά, καθώς ο αυτοκράτορας αδελφός του βρέθηκε στην Ιταλία για να μετάσχει στη σύνοδο της Φεράρας - Φλωρεντίας (27 Νοεμβρίου 1439 - 1 Φεβρουαρίου 1440). Και στις δυο περιπτώσεις, αν η Άννα δεν ήταν παιδούλα, το ειδύλλιο της με τον Κωνσταντίνο είχε όλες τις ευκαιρίες να προκύψει. Και αν είχε αναπτυχθεί, τη συγκεκριμένη εποχή δεν υπήρχε εμφανές εμπόδιο που να αποτρέψει την εξέλιξή του σε γάμο.

Όμως, ένα χρόνο αργότερα (1441), οι Παλαιολόγοι είχαν χωριστεί σε αντίπαλα στρατόπεδα. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης και ο σύμμαχος (και διάδοχος) του, Κωνσταντίνος, παρέμεναν άτεκνοι. Ήταν απαραίτητο να αποκτήσουν απογόνους, αν ήθελαν να μην περάσει ο θρόνος σε κάποιο από τα μισητά αδέρφια. Ο κλήρος έπεσε στον Κωνσταντίνο, δώδεκα χρόνια νεότερο του πενήνταρη την εποχή εκείνη αυτοκράτορα. Αν το ειδύλλιο με την Άννα υπήρχε από τότε, θα μπορούσε να την παντρευτεί. Παντρεύτηκε όμως την Αικατερίνη, κόρη του Γενοβέζου ηγεμόνα της Μυτιλήνης, Ντορίνο Γατελούζου. Το μυστήριο τελέστηκε στο νησί και σύντομα η Αικατερίνη έμεινε έγκυος. Ούτε αυτός ο γάμος ευτύχησε.

Η συμμαχία του αδελφού του, Δημήτριου, με τους Οθωμανούς με σκοπό την ανατροπή του αυτοκράτορα Ιωάννη υποχρέωσε τον Κωνσταντίνο να σπεύσει με την γυναίκα του προς την Κωνσταντινούπολη. Εγκλωβίστηκαν στη Λήμνο. Από το σοκ, η Αικατερίνη απέβαλε και πέθανε (1442). Την έθαψαν στο νησί. Ο Κωνσταντίνος έφτασε στη βασιλεύουσα χήρος για δεύτερη φορά. Τον επόμενο χρόνο, έφυγε στον Μιστρά, όπου ανέλαβε δεσπότης. Μόνος.

Αφοσιώθηκε στην οργάνωση του δεσποτάτου και την ενίσχυση της άμυνάς του κι άφησε προσωρινά κατά μέρος την προσωπική του ζωή. Όμως, η ήττα του 1446 στο Εξαμίλι είχε συνέπεια να μετατραπεί το δεσποτάτο σε φόρου υποτελής του σουλτάνου Μουράτ Β', με αποτέλεσμα την αναγκαστική ησυχία στην περιοχή. Από το 1448, ξανάρχισε η αναζήτηση νέας συντρόφου.

Άνθρωποι του όργωσαν την Ιβηρική και την Ιταλική χερσόνησο, αναζητώντας νύφη για τον δεσπότη σε Πορτογαλία, Αραγονία, Νάπολη, Τάραντα. Ο Βενετσιάνος ευπατρίδης Αλοΐσιος

Διέδο ήταν έμπιστος φίλος του κι αργότερα έμελλε μαζί με τους ναύτες του να βοηθήσει ενεργά στην άμυνα της Κωνσταντινούπολης, όταν τη βασιλεύουσα πολιορκούσε ο Μωάμεθ Β'. Του πρότεινε να μεσολαβήσει ως προξενητής για μια από τις Καμίλα, Μαρία, Παυλίνα και Μπιάνκα, όμορφες κόρες και οι τέσσερις του τότε δόγη της Βενετίας, Φραντσέσκο Φόσκαρι. Και ο δόγης δε θα είχε αντίρρηση για έναν τέτοιο γάμο και οι κόρες του τον καλόβλεπαν για γαμπρό. Ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις. Μεσολάβησε όμως ο θάνατος του αυτοκράτορα Ιωάννη και η στέψη του Κωνσταντίνου που, αρχές Ιανουαρίου του 1449, έφτασε στην Κωνσταντινούπολη, νέος αυτοκράτορας.

Ήταν 49 χρόνων ακριβώς. Κι αν η Άννα Νοταρά όντως είχε γεννηθεί λίγο πριν από το 1415, ήταν γύρω στα 35 της. Οι ηλικίες τους ταίριαζαν για να αναπτυχθεί ανάμεσά τους παράφορο το ειδύλλιο. Αλλά και τα είκοσι να πλησίαζε η Άννα, δεν θα ήταν παράξενο να αγαπηθούν. Μια από τις πρώτες ενέργειες του αυτοκράτορα ήταν να διακόψει το συνοικέσιο με κάποια από τις Βενετσάνες πριγκίπισσες. «Επειδή ήταν καθολικές και στην Κωνσταντινούπολη φυσούσε ανθηνωτικός άνεμος», υποθέτουν κάποιες πηγές. Όμως, και η πρώτη του γυναίκα, η Μαγδαληνή Τόκο, ήταν καθολική αλλά βαπτίστηκε ορθόδοξη, πήρε το όνομα Θεοδώρα και παντρεύτηκαν.

Συμπτωματικά ή όχι, μια άλλη ενέργεια του Κωνσταντίνου ήταν να αναθέσει ουσιαστικά στον πατέρα της Άννας, Μεγάλο Δούκα Λουκά Νοταρά, την πρωθυπουργία του όσο απέμενε από την αυτοκρατορία, καταργώντας στην πράξη το αξίωμα του «μεγάλου λογοθέτη» που ασκούσε τα πρωθυπουργικά καθήκοντα. Και αυτό, ενώ γνώριζε ότι ο εξ απορρήτων του, Γεώργιος Φραντζής, βρισκόταν σε διαρκή ανταγωνισμό με τον Νοταρά. Για να ισορροπήσει μάλιστα την κατάσταση, θέλησε να απονεμίσει στον Γεώργιο Φραντζή τον τίτλο του «κοντόσταβλου» («μεγάλου αυλάρχη», θα λέγαμε σήμερα) αλλά ο Λουκάς Νοταράς πρόβαλε αντιρρήσεις και ο Κωνσταντίνος τα γύρισε: Είπε στον Φραντζή ότι θα του δώσει αργότερα «άλλο αξίωμα» (ο ίδιος ο Φραντζής ισχυρίζεται ότι έγινε «μεγάλος λογοθέτης» αν και αυτό ελέγχεται).

Αξιίζει να υπενθυμίσουμε ότι, ως φανατικός ανθηνωτικός, ο Νοταράς στην πραγματικότητα είχε προσβάλει την αυτοκρατορική οικογένεια των Παλαιολόγων, όταν όχι μόνο πολέμησε την προσπάθειά τους να πετύχουν την ένωση των εκκλησιών αλλά και έκανε την περίφημη δήλωση «καλύτερα οθωμανικό σαρίκι παρά παπική τιάρα στην Κωνσταντινούπολη» («κρειπτότερον εστίν ειδέναι εν τη μέση τη πόλει φακίολον βασιλεύον Τούρκων ή καλύπτραν Λατινικήν»). Η φράση του αυτή, αν ειπώθηκε και δεν είναι εφεύρημα του εχθρού του, χρονογράφου Δούκα, τον «κατέταξε» στους «προδότες της φυλής». Οι πράξεις του, όμως, μαρτυρούν εντελώς το αντίθετο. Στην προκειμένη περίπτωση, απλά, εννοούσε ότι χειρότερη τύχη από την υποταγή στον πάπα δεν υπήρχε (κάτι ανάλογο με το εφεύρημα του Κώστα Λαλιώτη, στα 1993, «καλύτερα παπάκι παρά τον Μητσοτάκη»).

Όπως και να έχει το ζήτημα, τον ίδιο καιρό, οι άνθρωποι του αυτοκράτορα συνέχιζαν τις επαφές για την εξεύρεση νύφης. Ακόμα και ο δόγης της Βενετίας επανήλθε προτείνοντας μια από τις κόρες του. Όμως, αν και υπήρχαν πολλές υποψήφιες, κανένα συνοικέσιο δεν προχωρούσε. Ώσπου, στα 1451, ήρθαν τα πάνω κάτω:

Ο σουλτάνος Μουράτ Β' πέθανε και στον θρόνο των Οθωμανών ανέβηκε ο 19χρονος τότε Μωάμεθ Β'. Ο νέος σουλτάνος είχε μείνει ορφανός από πολύ μικρή ηλικία και είχε μεγαλώσει κάτω από την προστασία της γυναίκας του Μουράτ, Μάρας, την οποία υπεραγαπούσε, σεβόταν και εκτιμούσε. Και η Μάρα ήταν κόρη του ηγεμόνα της Σερβίας, Γεωργίου Μπράνκοβιτς, και ανιψιά του αυτοκράτορα της Τραπεζούντας, Ιωάννη Δ' Μεγάλου Κομνηνού. Τιμώντας την, ο Μωάμεθ της επέτρεψε να γυρίσει στον πατέρα της και μάλιστα φορτωμένη με δώρα.

Ο δαιμόνιος Φραντζής σκέφτηκε ότι ήταν η τέλεια νύφη, παρ' όλο που διάδοχο, στα 50 της, δύσκολα μπορούσε να αποκτήσει! Ήταν γνωστό ότι η Μάρα επηρέαζε τον νεαρό σουλτάνο. Κι αν ο αυτοκράτορας την παντρευόταν, ο Μωάμεθ, από σεβασμό και μόνο προς αυτήν, θα δυσκολευόταν να κινηθεί εναντίον της αυτοκρατορίας. Κι ακόμα, ο γάμος θα εξασφάλιζε τη συμμαχία με την Τραπεζούντα. Αγνοούμε αν στη σκέψη του Φραντζή υπήρχε και η ελπίδα ότι, με τη Μάρα αυτοκράτειρα, θα εξανεμιζόταν και η όποια επιρροή της Άννας και των Νοταραίων.

Μπροστά στον θανάσιμο κίνδυνο που απειλούσε την Κωνσταντινούπολη, ο αυτοκράτορας αποδέχτηκε την ιδέα να την παντρευτεί. Ο Φραντζής ξεκίνησε αμέσως τις ενέργειες για την υλοποίηση του στόχου του. Κατάφερε να πάρει γρήγορα τη συγκατάθεση της εκκλησίας και των συγγενών της αλλά το ανυπέρβλητο εμπόδιο ήταν η ίδια η Μάρα. Είχε κάνει τάμα να μπει σε μοναστήρι, ευχαριστώντας τον Θεό που την απάλλαξε από τους Οθωμανούς απίστους!

Ο Φραντζής δεν πτοήθηκε. Έπεισε τον αυτοκράτορα να παντρευτεί την κόρη του βασιλιά Γεώργιου της Ιβηρίας (στον Εύξεινο, στα όρια της σημερινής Γεωργίας). Τον Σεπτέμβριο του 1451, ο Κωνσταντίνος έστειλε σχετική πρόσκληση στον μέλλοντα πεθερό για την επόμενη άνοιξη («Συν Θεώ τω ερχομένω έαρι ελεύσεται μετά τριήρων παραλαβείν την εμήν σύνευνον την νεόνυμφον»).

Όμως, το 1452 μπήκε ζοφερό. Ο Μωάμεθ έβαλε κι έκτισαν το κάστρο που έλεγχε τα στενά του Βοσπόρου (ήταν έτοιμο τον Σεπτέμβριο), οπότε το ταξίδι της υποψήφιας νύφης δεν αποτολμήθηκε. Κατά τα επίσημα έγγραφα, ο Κωνσταντίνος δεν ξαναπαντρεύτηκε. Ήταν όμως έτσι;

Ο απεσταλμένος του πάπα, πρώην μητροπολίτης Κιέβου, καρδινάλιος Ισίδωρος, βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη τουλάχιστον από τον Δεκέμβριο του 1452, όταν πραγματοποίησε στην Αγία Σοφία το ενωτικό «συλλείτουργο». Έμεινε εκεί ως την πτώση της Πόλης και κατάφερε να γλιτώσει, επειδή είχε την έμπνευση να μεταμφιεστεί και μπόρεσε να τρυπώσει σε ένα βενετσιάνικο πλοίο και να διαφύγει. Έγραψε «Θρήνο» για την άλωση, στον οποίο αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος είχε παντρευτεί και είχε αποκτήσει κόρες που βιάστηκαν από τους Οθωμανούς και διαμελίστηκαν. Και ο συνομήλικος του Κωνσταντίνου, επίσκοπος Σιένας, Αινείας Σίλβιο Πικολόμινι (γεννήθηκε το 1405), μετέπειτα πάπας Πίος Β' (από το 1458), σε υπόμνημά του ανέφερε ότι ο Κωνσταντίνος είχε γιο, ο οποίος διέφυγε στο Πέραν (Γαλατά), όπου πολιορκήθηκε από τους Τούρκους (χωρίς να διευκρινίζει, τι απέγινε).

Διήγηση Μοσχοβίτη του Ανώνυμου (εκδόθηκε το 1855 στην Αγία Πετρούπολη) αναφέρει ότι, τέσσερις ημέρες πριν από την άλωση, στις 25 Μαΐου, ο πατριάρχης συμβούλευε τον αυτοκράτορα «να πάρει την αυτοκράτειρα και να φύγουν από την Κωνσταντινούπολη, να γλιτώσουν». Κι ακόμα, ότι ο Κωνσταντίνος και η γυναίκα του κοινώνησαν στις 29 Μαΐου. Και ο μεν αυτοκράτορας έμεινε να πολεμήσει, όμως η αυτοκράτειρα και άλλες αριστοκράτισσες παραλήφθηκαν από τον Λουκά Νοταρά και οδηγήθηκαν στα πλοία του Γενοβέζου Ιωάννη Ιουστινιάνη που τις μετέφεραν στον Μοριά και στα νησιά. Ο ίδιος συμπληρώνει ότι τη φυγή της αυτοκράτειρας την έμαθε ο Μωάμεθ, όταν θέλησε να πληροφορηθεί για την τύχη του Κωνσταντίνου.

Αν και αλληλοσυγκρουόμενα, και τα τρία κείμενα παραπέμπουν στη γνωστή παροιμία «όπου υπάρχει καπνός, υπάρχει και φωτιά». Και τα τρία συντηρούν τον θρύλο για ένα κρυφό μεγάλο έρωτα του Κωνσταντίνου αλλά, συνήθως, οι θρύλοι απέχουν σημαντικό χρονικό διάστημα από τα γεγονότα. Στην προκειμένη περίπτωση, «Θρήνος», υπόμνημα και διήγηση έχουν γραφτεί σε σύγχρονη με τα γεγονότα εποχή. Όμως, μυστικός γάμος του αυτοκράτορα δεν μπορούσε να υπάρχει, καθώς, σύμφωνα με τα επίσημα κείμενα, την άνοιξη του 1452, περίμενε τη μελλονύμφη από την Ιβηρία. Κι αν παραγνωριστεί το αδιάφυστο αυτό γεγονός, θα πρέπει να υποτεθεί ότι το ειδύλλιο με την Άννα όχι μόνο ξεκίνησε αλλά και ολοκληρώθηκε κατά την παραμονή του Κωνσταντίνου στην Κωνσταντινούπολη το 1435 – 36 ή το 1442 – 43. Μόνον έτσι θα ήταν δυνατό να υπάρχουν κόρες που, το 1453, «βιάστηκαν». Με το ειδύλλιο να αναπτύχθηκε και να ολοκληρώθηκε μετά την άφιξη του Κωνσταντίνου στην Πόλη, ως αυτοκράτορα (1449), οι «κόρες» ήταν αδύνατο να έχουν ηλικία μεγαλύτερη των τριών χρόνων και να «βιάστηκαν». Το υπόμνημα του Αινεία Σίλβιο

Πικολόμνι για τον «γιο που διέφυγε» προϋποθέτει ότι το ειδύλλιο του Κωνσταντίνου με την Άννα ήταν γνωστό τουλάχιστο από τις διαδόσεις. Μόνον έτσι ήταν δυνατή η αναφορά σε «γιο». Προφανώς εφευρέθηκε για να τονώσει την πίστη ότι υπάρχει διάδοχος που θα επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη νικητής. Άλλωστε, ο συγγραφέας ήταν θερμός θαυμαστής του βυζαντινού πολιτισμού ως πνευματικού προμαχώνα της Ευρώπης και πολέμιος των Οθωμανών, τους οποίους θεωρούσε απολίτιστα και κακοποιά στοιχεία που μόνο να καταστρέφουν γνώριζαν.

Εκείνη που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι η διήγηση. Κατά τους ενωτικούς, το 1453 δε βρισκόταν πατριάρχης στην Κωνσταντινούπολη: Ο κατά κόσμον Μελισσινός (;), ενωτικός πατριάρχης (από το 1443) Γρηγόριος Γ', είχε εξαναγκαστεί σε παραίτηση από το 1450 και είχε καταφύγει στη Ρώμη. Οι ενωτικοί θεωρούσαν ότι ήταν ακόμα πατριάρχης «σε εξορία» (ως το 1459, οπότε και πέθανε). Όμως, οι ανθενωτικοί είχαν συγκαλέσει (αμφισβητούμενη από τους ενωτικούς) σύνοδο στην Αγία Σοφία (1450) και είχαν εκλέξει νέο πατριάρχη τον Αθανάσιο Β'. Ο ανώνυμος Μοσχοβίτης λογικό είναι να καταχωρείται στους ανθενωτικούς και να θεωρεί ότι, τις ημέρες ως την άλωση, πατριάρχης υπήρχε.

Έχοντας υπόψη του το ανομολόγητο αλλά γνωστό ειδύλλιο, είναι φυσικό ο συγγραφέας της διήγησης να θεωρεί ότι η Άννα ήταν η «αυτοκράτειρα» που μνημονεύει. Τι ποιο λογικό από το να θελήσει ο πατέρας της, Λουκάς Νοταράς, να τη φυγαδεύσει στα πλοία! Συζητήσιμο, όμως, είναι, αν ο Νοταράς είχε τη δυνατότητα να ζητήσει από τους Γενοβέζους του Ιωάννη Ιουστινιάνη να γλιτώσουν την κόρη του.

Αδιαμφισβήτητες πηγές καταγράφουν το μίσος που υπήρχε ανάμεσα στον Λουκά Νοταρά και τον Γενοβέζο. Μίσος που έφτασε ως τα πρόθυρα της ένοπλης σύγκρουσης. Ο Ιουστινιάνης ήταν ιδιοκτήτης της μαόνας (είδος λατινικής εταιρείας εκμετάλλευσης εδαφών) της Χίου. Με τα τέσσερα πλοία του, είχε βρεθεί στην Κωνσταντινούπολη, υπακούοντας στις εκκλήσεις του πάπα να βοηθηθεί η άμυνά της. Δεν είχε σκοπό να μείνει εκεί μέχρι τέλους αλλά άλλα του έγγραψε η μοίρα του: Μετείχε στο καθοριστικό ανακτορικό συμβούλιο, όπου ο Κωνσταντίνος μοίρασε τα πόστα των υπερασπιστών. Όταν ρώτησε τους παρόντες ντόπιους αριστοκράτες και ξένους ιππότες, αν υπήρχε κάποιος που θα ήθελε να αναλάβει την υπεράσπιση της Πύλης του Ρωμανού, κανένας δεν προθυμοποιήθηκε. Το σημείο εκείνο ήταν το πιο ευάλωτο κι αυτό που θα δεχόταν την κύρια επίθεση των Οθωμανών. Ο Ιουστινιάνης είδε τον αυτοκράτορα να κοιτάζει τους παρευρισκόμενους με αγωνία, ενώ εκείνοι απέφευγαν το βλέμμα του, και κάπου τον λυπήθηκε. Πετάχτηκε όρθιος και δήλωσε ότι αυτός και οι άνδρες του θα υπερασπίζονταν τις κρίσιμες επάλξεις. Τόσο πολύ ενθουσιάστηκε ο Κωνσταντίνος με αυτή την προσφορά, ώστε, επί τόπου, ονόμασε τον Ιουστινιάνη «αρχιστράτηγο» της άμυνας και υπέγραψε χρυσόβουλο που του εκχωρούσε τη Λήμνο, αν γλίτωναν από την όλη περιπέτεια. Με όλα αυτά, ο Μεγάλος Δούκας Λουκάς Νοταράς ορίστηκε αρχηγός σώματος εξακοσίων ανδρών που ανέλαβαν να υπερασπιστούν

τα προς τον Κεράτιο κόλπο τείχη.

Όσο ο Ιουστινιάνης πολεμούσε, η Κωνσταντινούπολη άντεχε. Στις 29 Μαΐου, τραυματίστηκε θανάσιμα. «Από βέλος που εκτοξεύτηκε μέσα από την πόλη κι όχι από τουρκικό», αναφέρουν κάποιες πηγές. Οι άνδρες του τον μετέφεραν σ' ένα από τα πλοία τους κι απέπλευσαν. Η πόλη κυριεύτηκε κι ο Λουκάς Νοταράς, που (όπως καταγράφουν μαρτυρίες και ενωτικών) μαχόταν ακατάπαυστα και ηρωικά, πιάστηκε αιχμάλωτος. Δύσκολο, μέσα στον ορμαγδό της μάχης, να βρήκε τρόπο να φυγαδεύσει την Άννα. Κι αν υποθεθεί ότι κατάφερε να το πράξει, παραμένει μυστήριο, για ποιο λόγο, μαζί με την κόρη του, δεν φρόντισε να γλιτώσουν και η γυναίκα του κι ο ανήλικος γιος τους.

Κάποιες πηγές πιθανολογούν ότι η Άννα έφυγε στην Ιταλία μετά την άλωση. Τα γεγονότα δεν συνηγορούν σ' αυτό. Αιχμάλωτος, ο Νοταράς οδηγήθηκε μπροστά στον Μωάμεθ, που τον ρώτησε για ποιο λόγο έπρεπε να γίνουν όσα έγιναν, αντί να του παραδώσουν οικειοθελώς την Κωνσταντινούπολη. Ο Μεγάλος Δούκας απάντησε ότι κι αυτός κι ο αυτοκράτορας δεν είχαν τέτοια εξουσία («Κύριε, ουκ έχομεν τόσην ημείς εξουσίαν του διδόναι σοι την πόλιν, ουδέ βασιλεύς αυτός»). Ο Μωάμεθ εκτίμησε τη στάση του και διέταξε να τον ελευθερώσουν και να τον βάλουν σε κατ' οίκον περιορισμό. Έτσι κι αλλιώς, τον χρειαζόταν για να διοικήσει την κατακτημένη αυτοκρατορία. Αυτό όμως δεν τον εμπόδισε να στείλει στην ως τότε πρωτεύουσά του, Αδριανούπολη, σκλάβια τη γυναίκα του Νοταρά, μεγάλη δούκισσα (πέθανε από τις κακουχίες στην πορεία). Και, λίγες μέρες αργότερα, μέθυσε κι έστειλε να του φέρουν στην κλίνη του τον 14χρονο γιο του Νοταρά, όμορφο Ισαάκιο. Η αντίσταση του Μεγάλου Δούκα είχε αποτέλεσμα να σφαχτούν κι αυτός κι ο γιος του. Κατά κάποιες πηγές και τα αδέρφια του μικρού, αν και άλλες μαρτυρίες αναφέρουν ότι είχαν πέσει μαχόμενα στη διάρκεια της πολιορκίας.

Τον ίδιο καιρό, ο επίσης εξ απορρήτων του νεκρού αυτοκράτορα, Γεώργιος Φραντζής, και η γυναίκα του έγιναν δούλοι του αρχηγού του οθωμανικού ιππικού, ενώ τα παιδιά του δόθηκαν στον σουλτάνο. Ο γιος του σφάχτηκε, επειδή αρνήθηκε να τον ακολουθήσει στην κλίνη του, ενώ η κόρη του, όμορφη Θαμάρ, κλείστηκε στο χαρέμι, όπου και πέθανε νωρίς.

Σε τέτοιες συνθήκες, ήταν πάρα πολύ δύσκολο έως αδύνατο να ξέφυγε η Άννα, αν στ' αλήθεια βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη αμέσως μετά την άλωση. Άλλωστε, δεκαοχτώ μήνες αργότερα, ενώ βρισκόταν στην Ιταλία, δέχτηκε να πληρώσει ένα σεβαστό ποσό για να ελευθερωθούν ο Φραντζής και η γυναίκα του (ο Φραντζής κλείστηκε σε μοναστήρι, όπου έγραψε το σπουδαίο αλλά μεροληπτικό «Χρονικό» της άλωσης).

Μια σχετικά πρόσφατη ανακάλυψη αναφέρει ότι, στην προσπάθειά της να φτάσει στην Ιταλία, η Άννα Νοταρά αιχμαλωτίστηκε και πληρώθηκαν λύτρα για την απελευθέρωσή της. Αν στ' αλήθεια συνέβη κάτι τέτοιο, σημαίνει ότι η οικογένειά της ήταν ακόμα σε θέση να διαπραγματευτεί με τους απαγωγείς. Αυτό όμως μπορούσε να γίνει πριν από την άλωση, όταν ακόμα ο Λουκάς Νοταράς ήταν ο πανίσχυρος Μεγάλος Δούκας και πρωθυπουργός. Το γεγονός έρχεται να ενισχύσει την άποψη ότι η «αρραβωνιαστικιά του αυτοκράτορα» εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη έγκαιρα, παίρνοντας μαζί της ό,τι θεωρούσε πολύτιμο και ήταν δυνατό να μεταφερθεί.

Από αρκετό καιρό πριν από την άλωση, ο Λουκάς Νοταράς είχε φροντίσει να μεταφέρει μεγάλο μέρος της περιουσία του σε πιστωτικά ιδρύματα της Ιταλίας. Η Άννα την βρήκε να την περιμένει. Και ο καρδινάλιος Βησσαρίων, σύμφωνα με αξιόπιστες πηγές, την πήρε κάτω από την προστασία του. Έχοντας μείνει η μοναδική που επιζούσε από την οικογένειά της, ήταν η τελευταία Μεγάλη Δούκισσα της πρώην Βυζαντινής αυτοκρατορίας. «Αρραβωνιαστικιά του αυτοκράτορα», για τους πολλούς. Για άλλους, «χήρα του αυτοκράτορα». «Ρωμαία και χριστιανή», όπως αναφέρει η ίδια στη διαθήκη της. Φανατική ανθενωτική, σε σημείο που αρνιόταν ακόμα και να μάθει λατινικά και να εκκλησιάζεται σε εκκλησίες των καθολικών, σύμφωνα με όλες τις πηγές. Ανορθόγραφη στα ελληνικά της, κατά κάποιες μαρτυρίες. Η δράση της απέσπασε τον θαυμασμό των Ιταλών, παρ' όλο που γι' αυτούς ήταν «αιρετική». Την ανέχονταν.

Έγινε η προστάτισσα των Ελλήνων προσφύγων που, κυρίως μετά το 1470, κατά κύματα έφταναν στην Ιταλία. Ανάμεσα σε άλλα, στα 1472 (χρονιά που πέθανε ο προστάτης της, καρδινάλιος Βησσαρίων) ή 1474, ξεκίνησε διαπραγματεύσεις με την πολιτεία της Σιένα, στην Τοσκάνη, ζητώντας να της παραχωρηθεί μια εγκαταλειμμένη έκταση με ένα κάστρο στη βαλτώδη Μαρέμα, για να στήσει εκεί ελληνική αποικία. Η κοινότητα θα αριθμούσε γύρω στις εκατό οικογένειες (κυρίως από τη Χιμάρα και τη Μάνη), θα διεπόταν από τους δικούς της νόμους και θα τηρούσε τα δικά της έθιμα, με τον όρο ότι θα ήταν σύμμαχος με τη Σιένα. Παρ' όλο που οι διαπραγματεύσεις προχώρησαν αρκετά, τελικά δεν καρποφόρησαν. Από την αλληλογραφία όμως με την ηγεσία της Σιένα, προκύπτουν κάποια διόλου ευκαταφρόνητα στοιχεία:

Εκπρόσωπος της Άννας στις διαπραγματεύσεις ήταν ο Φραγκούλης Σερβόπουλος, επιφανής Βυζαντινός, σεβαστός στην Ιταλία, ανήκε στο στενό οικογενειακό περιβάλλον των Νοταραίων. Σε γράμμα του προς τις αρχές της Σιένα, αποκαλεί την Άννα «sponsa imperialis», που σημαίνει «μνηστή του αυτοκράτορα».

Στα 1475, η Άννα εγκαταστάθηκε οριστικά στη Βενετία. Τον επόμενο χρόνο, γνωρίστηκε με

τους Κρητικούς Νικόλαο Βλαστό και Ζαχαρία Καλλιέργη. Τη συντροφιά απασχολούσε η διάσωση της ελληνικής γλώσσας. Η Άννα ξόδευε χρήματα για να αγοράσει ελληνικά χειρόγραφα. Και η τυπογραφία διάνυε ήδη την τέταρτη δεκαετία της αφ' ότου την ανακάλυψε ο Γουτεμβέργιος. Έστησαν τυπογραφείο που εξελίχθηκε σε ένα από τα πιο σπουδαία της Ιταλίας, εφάμιλλο του σπουδαίου αντίστοιχου της Φλωρεντίας και της «αλδιανής τυπογραφίας» (του Άλδου Μανούτιου) της Βενετίας.

Η επιχείρηση είχε καθαρά ελληνικό χρώμα, καθώς μόνον Έλληνες εργάζονταν σ' αυτήν. Το πιο σπουδαίο επίτευγμά της ήταν η έκδοση (το 1499) του λεξικού «Ετυμολογικόν Μέγα κατά αλφάβητον το πάν ωφέλιμον» που προετοιμαζόταν επί έξι ολόκληρα χρόνια. Στο τέλος της έκδοσης, αναφέρονται τα εξής:

«Το Μέγα Ετυμολογικόν πέρας είληφεν ήδη συν Θεώ εν Ενετία αναλώμασι μεν του ευγενούς και δοκίμου ανδρός κυρίου Νικολάου Βλαστού του Κρητός, παραινέσει δε της λαμπροτάτης κυρίας Άννης Θυγατρός του πανσεβάστου και ενδοξοτάτου κυρίου Λουκά Νοταρά πότε Μεγάλου Δουκός Κωνσταντινουπόλεως, πόνω δε και δεξιότητι Ζαχαρίου Καλλιέργου του Κρητός».

Το τυπογραφείο έκλεισε στα 1501. Η Άννα Νοταρά πέθανε στα 1507. Άφησε την περιουσία και τα υπάρχοντά της στους Έλληνες της Βενετίας. Σύμφωνα με το ημερολόγιο του Μαρίνου Σανούτου, στις 14 Μαρτίου 1514, ο Νικόλαος Βλαστός αποδέχτηκε μέρος της περιουσίας και ανέλαβε πληρεξούσιος του συνόλου της, σε εκτέλεση των επιθυμιών της Άννας, όπως αυτές καταγράφονταν στη διαθήκη της.

Εκείνο που η Άννα δεν κατάφερε να πετύχει όσο ζούσε, ήταν η ανέγερση ελληνορθόδοξου ναού στη Βενετία. Το πέτυχε η ελληνική κοινότητα μετά τον θάνατό της: Είχαν περάσει μόλις 45 μέρες αφότου ο Βλαστός ανέλαβε τη διαχείριση της περιουσίας της Άννας, όταν (30 Απριλίου 1514) ο δόγης της Βενετίας, Λεονάρντο Λορεντάν, γνωστοποίησε στην ελληνική παροικία ότι το Συμβούλιο των Δέκα ενέκρινε την οικοδόμηση ναού «στο όνομα του Αγίου Γεωργίου» και τη δημιουργία ορθόδοξου κοιμητηρίου. Η ανέγερσή του τελείωσε στα 1573 και стоίχισε 15.000 χρυσά δουκάτα, όλα συνεισφορά Ελλήνων της διασποράς. Αριστερά της Ωραιάς Πύλης, υπάρχει η εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα του ΙΔ' αιώνα, που η Άννα Νοταρά έφερε μαζί της από την Κωνσταντινούπολη. Τη θαύμασε ο Γκαίτε, ενώ ο επί δεκαετία υπουργός Πολιτισμού του προέδρου της Γαλλίας, στρατηγού Ντε Γκολ, λογοτέχνης Αντρέ Μαλρό, έγραψε ότι είναι μια από τις ωραιότερες βυζαντινές δημιουργίες που είδε στη ζωή του.

(protagon.gr, 27-28.5.2015)